

(1775-1850), Ankara 1997, tür.yer.; Hasan Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri: 1776-1794 Tarihli Maden Emîni Defteri*, Sivas 1997, s. 74, 75; Necdet Sakaoğlu, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, İstanbul 1998, tür.yer.; Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 120-123, 135, 138, 140-141, 184, 186, 197, 198, 201.

KEMAL BEYDİLLİ

YÛSUF ZİYÂ PAŞA KÜLLİYESİ

Elazığ'ın Keban ilçesinde XVIII. yüzyılın sonlarında inşa edilen külliye.

Yûsuf Ziyâ Paşa'nın Erzurum valiliği sırasında 1209-1212 (1794-1798) yılları arasında yaptırdığı külliye bir avlu etrafında cami, medrese, kütüphane, çeşme ile bunların biraz uzağında türbe, çeşme ve hamamdan meydana gelmektedir. Bu yapılardan medrese günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca külliye yeri tam olarak tesbit edilememekle birlikte vaktiyle bir hanın da olduğu bilinmektedir. Cami Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1965-1966 yıllarında restore edilmiştir. Arazinin eğiminden dolayı teraslanmış bir avlu üzerinde cami ve kütüphane yer almaktadır. Avluya üç kapıyla ulaşım sağlanır. Bunlardan kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerinde bulunan iki kapıdan merdivenle inilerek, güneydekinden ise çıkılarak avluya girilmektedir. Kuzeydoğudaki kapının alınlığında ve kuzeybatıdaki kapının kemeri üzerinde 1212 (1798) tarihini veren kitâbeler mevcuttur.

Kesme taşın inşa edilen cami 20 × 21 m. ölçülerinde kareye yakın bir alan üzerine oturmaktadır. Eğimli araziden dolayı açığa çıkan kible duvarı yuvarlak kemerli iki iri payanda ile desteklenmiştir. Bu yönde alt kademede köşeler pahlanmış ve buraya birer kitâbe konmuştur. Güney köşesinde küçük üçüncü bir payanda ve bu yöndeki duvarda sivri kemerli bir çeşme vardır. Yine arazinin eğimi sebebiyle doğu yönü kapalı olan son cemaat yeri sütunlar üzerine oturan kemerli açıklıklı ve beş gözlüdür. Ortadaki birim saçak hizasında kademeli olarak yükseltilmiş olup içten pandantifli, dıştan sekizgen kasnaklı bir kubbeye örtülüdür. Diğer birimlerin üzeri ise içten yelken tonozludur ve dıştan eğimli tek bir çatı altına alınmıştır. Mihrap ekseninde yer alan cümle kapısı silmelerden meydana gelen dikdörtgen bir çerçeve ile sınırlanmıştır ve silmelerin teşkil ettiği yuvarlak kemerli alınlık altında geçmeli taşlardan oluşan basık kemer-

li bir açıklığa sahiptir. Alınlıkta etrafı prizmatik üçgenlerden meydana gelen bir bordürle çevrili, ebced hesabıyla 1210 (1796) tarihini veren altı beyitlik kitâbe bulunmaktadır. Alınlığı oluşturan yuvarlak kemerin iki yanında ve üzerinde kırık hatlı silmelerle yapılan bir düzenleme vardır. Merkezde "mâşallah" yazısı, aralarda ise dört iri rozet ve meyve ağaçları görülmektedir. Kapı kanatlarında itinalı ajurlu maden işçiliği dikkat çekicidir. Kapının sağında bina emini Ahmed Ağa'nın adını veren dört beyitlik bir kitâbe mevcuttur. Camide cümle kapısından başka batıdaki birimden ikinci bir kapıyla da harime ulaşılmaktadır. Yuvarlak kemerli açıklıklı bu kapı üzerinde üç beyitlik bir kitâbe vardır. Bu kitâbe de 1210 tarihini vermektedir. Cümle kapısının solunda iki, sağında bir adet sivri kemerli alınlıklı ve dikdörtgen açıklıklı pencere bulunmaktadır.

Kare planlı harim mekânı, ortada dört sütuna oturan sivri kemerlerin taşıdığı pandantiflerle geçişi sağlanan ve dıştan çokgen bir kasnağa oturan kubbeye örtülüdür. Kubbe kurşun kaplıdır. Kubbeyi taşıyan dört sütun yine sivri kemerlerle iki yönde duvarlara bağlanmış olup kubbeli orta alan dört yönde yelken tonozlu mekânlarla genişlemektedir. Köşelerdeki alanlar ise çapraz tonozla örtülmüştür. Kubbenin etrafında yer alan tonozlu birimler dıştan kurşun kaplı tek çatı altında gizlenmiştir. Harim çift sıra pencereyle aydınlanmaktadır. Alt sıra pencereler sivri kemerli alınlık altında söveli, dikdörtgen açıklıklı ve demir parmaklıklıdır. Üst sıra pencereler ise yuvarlak kemerli olup içten revzenli, dıştan filgözü dışıklara sahiptir. Taş işçiliğiyle dikkati çeken mihrap, silmelerin oluşturduğu dikdörtgen bir çerçeve içinde halat silminin sınırlandığı mukarnaslı bir yaşmağa sahiptir. Yaşmağın

üstünde ortada bir alem, iki yanında uçları kıvrılmış servi motifi vardır. Kavsaranın etrafı ve üzeri çeşitli desenlerle süslenmiştir. Üstte ve iki yanda birer kitâbe mevcuttur. Çokgen mihrap nişi kaval silmelerle üçe bölünmüş, altta bir kandil motifi işlenmiştir. Mihrabın üzerinde ise barok kıvrımların bulunduğu kalem işi bir tepelik yer almaktadır. Mermer minberde de itinalı bir işçilik görülmektedir. İki sütuna oturan ajurlu sivri kemerli kapı açıklığı üstte üç bölümlü ve alemli bir tepelikle sonlanır. Tepeliğin iki yanı geometrik kompozisyonlu ve ajurludur. Ajurlu korkuluk iki yanda yere kadar uzanmaktadır. Aynalarda silmelerin teşkil ettiği panolar da vazodan çıkan çiçekler, servilere sarılmış asma dalları, altı ve sekiz kollu yıldızlarla değişik geometrik düzenlemeler gibi farklı motifler işlenmiştir. Minberin rozetlerle süslü dilimli kemerli geçiş açıklığı vardır. Dört sütun üzerine oturan köşk kısmı ajurlu kemerlere sahiptir. Kemer köşeleri dolgulanmış olup üstte bir dizi mukarnas kuşağı bulunur. İçte sarkıtlı bir tavandan düzeni vardır. Külâhın sekizgen kasnağında dilimli açıklıklar görülmektedir. Harimin kuzeyinde kapının iki yanında ahşap sütunlara oturan iki mahfil mevcuttur. Sağdaki mahfile kapının yanındaki merdivenlerle ulaşılmaktadır. Kuzeydoğu köşesinde yer alan mahfilin doğu yönünde dışardan ayrı bir girişi bulunmakta olup paşa mahfili olarak düzenlendiği dikkati çekmektedir.

Harimi ve son cemaat yerini süsleyen kalem işlerinde genel hatlarıyla barok özellikler görülmektedir. Yapıdaki bütün kemerlerde iki renkli taş taklidi boyamalar vardır. Her iki yönde orta eksendeki kemerlerde ayrıca barok desenler işlenmiştir. Diğer kemerlerde ise palmet benzeri bir dizi yer almaktadır. Kubbe ve tonozla-

Yûsuf Ziyâ Paşa Camii'nin içinden bir görünüşü

YÛSUF ZİYÂ PAŞA KÜLLİYESİ

rın göbeğinde iri “mühr-i Süleyman” motifi, etrafında sa’ibekli şemseler mevcuttur. Ana kubbenin eteğinde hurma ve çiçek açmış ağaçlar alternatif biçimde dizilmiştir. Pandantiflerde barok kıvrımların oluşturduğu kompozisyonların ortasındaki kare alanlar yazılıdır. Tonoz içlerinde şemselere dışında çeşitli bitkisel kompozisyonlar, pencere ve mihrap üstünde barok tepelik kompozisyonları bulunmaktadır. Mihrabın iki yanındaki pencere üstünde ayrıca çifte vâv işlenmiştir. Son cemaat yeri kubbesinin pandantiflerinde dilimli ve üç sa’ibekli madalyonlar görülmektedir.

Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan minare kesme taştan inşa edilmiştir. Sekizgen kaide üzerinde onaltıgen gövdeli, tek şerefeli ve kurşun kaplı külâhlıdır. Şerefe altı sarkıtlı mukarnaslı olup korkuluk levhaları ajurludur. Yine caminin kuzeybatısında yer alan şadırvanın sekizgen haznesi mermerdendir. Üstte bir sıra sarkıtlı mukarnasla süslenmiş olan haznenin her yüzünde silmelerin çevrelediği dikdörtgen aynalar vardır. Günümüzde özgünlüğünü yitiren üst örtünün vaktiyle ahşaptan içten kubbeli, dıştan ise kurşun kaplı külâhlı olduğu tahmin edilmektedir. Avlunun kuzeybatısında bulunan kütüphane kare planlıdır ve pandantiflerle geçişi sağlanan dıştan sekizgen kasnaklı kubbeli bir yapıdır. İki katlı olan yapıda alt kata doğu yönünde (avluya bakan cephede) iki yanında dikdörtgen açıklıklı, söveli ve demir şebekeli pencere görülen sivri kemerli bir kapı ile ulaşılmaktadır. Bu katta güney yönünde bir pencere ve bir niş ile kapının karşısında bir ocak mevcuttur. Üst kata çıkış cepheyeye yerleştirilen ahşap dikmeli, sakıflı ve üzeri sundurmalı merdiven ile sağlanmıştır. Bu katta, iki yanında benzer şekilde birer pencere olan sivri kemerli kapı üzerinde beş beyitlik bir kitâbe vardır. Kitâbeden ebced hesabıyla 1212 (1797-98) tarihi çıkmakta, aynı zamanda camideki ahşap minberin de yenilediği belirtilmektedir. İçte alt kattan farklı olarak kuzey yönünde bir pencere daha mevcuttur. Kubbe kasnağında her yönde revzen-

li pencereler bulunmaktadır. Avlunun güney köşesinde “L” biçiminde bir koridorun iki yanında beş gözden meydana gelen helâ bölümü yer almaktadır. Helâ ile kütüphane arasındaki alanda ise günümüze ulaşmayan bir medresenin varlığı bilinmektedir.

Külliyenin kuzeybatısında 300 m. kadar uzaklıkta türbe ve çeşme inşa edilmiştir. Kesme taştan yapılan türbe kare planlı olup üst örtüsü tamamlanmadan bırakılmıştır. Köşeleri pahlanan yapının batı yönünde sivri kemerli açıklıklı bir kapısı vardır. Kapının üzerinde kitâbe yeri boş bırakılmıştır ve iki yanı ikişer küçük nişle süslenmiştir. Yapıda kuzey ve güney yönünde ikişer, doğu ve batı yönünde birer sivri kemerli alınlıklı ve dikdörtgen açıklıklı pencere görülmektedir. Kapı ve pencereler silmelerle çevrelenmiş olup pencere alınlıklarına “mühr-i Süleyman” motifi işlenmiştir. Türbede Yûsuf Ziyâ Paşa'nın iki kızının defnedildiği tahmin edilmektedir. Türbenin doğu yönünde zamanla teşekkül eden bir mezarlık vardır. Türbenin önünde kapının solunda yapıdan ayrı olarak kesme taştan inşa edilen çeşme dikdörtgen bir hazneye sahip olup bu haznenin güneyinde geniş sivri kemerli bir niş şeklinde düzenlenmiştir. Külliye'nin güneydoğusunda yine 300 m. kadar uzaklıkta hamam yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusunda eğimli bir alanda yer alan yapı tek hamam şeklinde inşa edilmiştir. Üst örtüsü tamamen, beden duvarları ise kısmen yıkık durumdaki hamamın sıcaklık kısmı da moloz dolgu olup harap durumdadır. Duvarlarında moloz taş, üst örtüde tuğla ve taş-tuğla kullanılmıştır. Doğu yönündeki alanda 1970'te yapılan belediye hamamından ortayı bu yöndeki soğukluğu tamamen ortadan kaldırmış olan yapının dikdörtgen planlı ilikliği, dört eyvanlı ve dört köşe halvet hücreli sıcaklığının bulunduğu, batıda dikdörtgen planlı su deposu ile külhanın olduğu anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât* (nşr. Neşet Çağatay), Ankara 1992, s. 204; *Elazığ, Malatya, Bingöl, Tunceli İlleri*, Elazığ 1983, s. 20; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 117, 262; İbrahim Tekin, *Tarih İçinde Keban* (lisans tezi, 1989), Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, s. 10; Celil Arslan, *Elazığ'daki Türk Devri Yapıları* (doktora tezi, 2003), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 64-89; Metin Sözen, “Keban'da Türk Eserleri”, *TOK Belleteni*, sy. 306 (1970), s. 12-16; Fuat Şancı, “Keban'da Yusuf Paşa Külliyesi”, *İnönü Üniversitesi Darendede İlahiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 1/1, Darendede 1995, s. 211-242.

AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

YÛSUF ve ZÜLEYHÂ

(يوسف و زليخا)

Yûsuf peygamberin
Züleyhâ ile olan kıssası etrafında
yazılan edebî eserlerin
ortak adı.

Türk ve Fars edebiyatları yanında Keşmir, Afgan ve Urdu edebiyatlarında da Yûsuf ve Züleyhâ, Kıssa-i Yûsuf, Yûsuf u Züleyhâ, Yûsuf ile Zelîhâ gibi adlar altında mesnevi şeklinde kaleme alınan hikâye Tevrat (Tekvîn, bab 37-50) ve İncil'de (Resullerin İşleri, 7/9-14) yer almış, Kur'an-ı Kerim'de de “ahsenü'l-kasas” (kıssaların en güzeli) diye nitelenen müstakil bir sûrede anlatılmıştır (Yûsuf 12/3-102). İçerdiği öğeler bakımından eski Türk edebiyatında önemli bir kıssa olan Yûsuf ve Züleyhâ hikâyesi XIII. yüzyıldan itibaren şairler arasında hayli rağbet görmüş, XIX. yüzyıla kadar yazılmaya devam etmiştir. Kıssanın kahramanlarıyla başlarından geçenler divanlardaki manzumelerde de telmih yoluyla sıkça anılmış, kıssadan esinlenerek hayaller geliştirilmiş ve bunlar en güzel ifadelerle ortaya konmuştur. Eski Türk edebiyatındaki mesneviler içinde konuyu kendi çağının sosyal yaşamıyla örtüşecek biçimde anlatan şairler oldukça fazladır. Yûsuf'un kuyuya atılması, Ya'küb peygamberin sabrı, Züleyhâ'nın tutkulu aşkı ve Yûsuf'un Allah'a tevekkülü hikâyedeki ana temalardır.

Kur'an âyetlerinden ve müfessirlerin rivayetlerinden hareketle kaleme alınan Yûsuf ve Züleyhâ mesnevisi şöylece özetlenebilir: Ken'an ilinde yaşayan Hz. Ya'küb'un on iki oğlu vardır. Bunların küçük kardeşleri Yûsuf bir gece rüyasında on bir yıldız ile ayın ve güneşin kendisine secde ettiğini görür. Rüyasını anlatınca babası kardeşlerine bundan söz etmemesini tembih eder, çünkü kardeşleri Yûsuf'u kıskanmaktadır. Babası Yûsuf'u ne kadar sakınsa da kardeşleri onu bir gün kırlara çıkarıp eğlendirme bahanesiyle babalarından alarak bir kuyuya atarlar ve gömleğini kana bulayarak dönüştürerek babalarına Yûsuf'un kurt tarafından parçalandığını söylerler. Korktuğu şeyin başına geldiğini gören Ya'küb oğlunun hasretiyle o kadar acı çeker ki yaşadığı yer “beytül-ahzân, kübe-i ahzân” (hüzünler evi) diye anılmaya başlar. Bir müddet sonra da ağlamaktan gözlerine perde iner. Öte yandan Mısır'a gitmekte olan bir kervan kuyunun yakınında konaklar, su almak üzere gönderilen kişi kuyu-

Yûsuf
Ziyâ Paşa
Çeşmesi -
Elazığ